

УДК 539.2:621.315.548.
PACS NUMBER (s): 61.50.AH, 64.70FM.

ISSN 1729-4428

Б.С. Дзундза, О.Б. Костюк, В.І. Маковишин

Товщинні залежності термоелектричних параметрів тонких плівок на основі сполук LAST

*Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника,
вул. Шевченка, 57, Івано-Франківськ, 76018, Україна, e-mail: fcss@pu.if.ua*

Досліджено термоелектричні властивості тонких плівок на основі сполук $PbSnAgTe$, осаджених на підкладках зі слюди. На основі двошарової моделі Петріца знайдено електричні параметри приповерхневих шарів. Отримані результати інтерпретуються процесами адсорбції кисню на поверхні та його дифузії в глибокий конденсат. Встановлено, що конденсати товщиною $d < 500$ нм характеризуються покращеними термоелектричними властивостями.

Ключові слова: розмірні ефекти, тонкі плівки, плюмбум телурид, термоелектричні властивості.

Стаття поступила до редакції 15.07.2016; прийнята до друку 30.08.2016.

Вступ

Телурид свинцю – ефективний термоелектричний матеріал для середньотемпературної області (500 - 750) К та джерел і сенсорів інфрачервоного випромінювання оптичного спектру. Високий інтерес до його дослідження, який не зменшується впродовж багатьох років, зумовлений як унікальністю фізико-хімічних властивостей, так і відносно нескладною технологією отримання якісних кристалів.[1-3]

Сполуки LAST на основі $PbTe$ є високопродуктивним термоелектричним матеріалом. Термоелектричні властивості цих сполук дуже чутливі до хімічного складу [4]. LAST матеріали як p- так і r-типу можуть бути отримані шляхом регулювання хімічного складу, що робить систему особливо перспективною для застосування у виробництві електроенергії. Тому має зміст оптимізація складу для отримання кращих термоелектричних властивостей.

Крім того, при витримці плівок на повітрі завдяки акцепторній дії кисню, на поверхні утворюється шар збагачений носіями r-типу провідності. Цей шар вносить суттєвий вклад у термоелектричні характеристики конденсату.

У даній роботі досліджено закономірності зміни термоелектричних параметрів плівок на основі сполук $PbSnAgTe$, від їх товщини отриманих із парової фази на підкладках із свіжих сколів (0001) слюди-мусковіт.

I. Методика експерименту

Плівки для дослідження отримували осадженням пари синтезованого матеріалу $Pb_{14}Sn_4Ag_2Te_{20}$, $Pb_{16}Sn_2Ag_2Te_{20}$ та $Pb_{18}Ag_2Te_{20}$ у вакуумі на підкладки із свіжих сколів (0001) слюди-мусковіт. Температура випарника складала $T_v = 870$ К, а температура підкладок $T_p = 470$ К. Товщину плівок задавали часом осадження в межах (1-3) хв та вимірювали за допомогою мікроінтерферометра МІІІ-4.

Вимірювання електричних параметрів плівок проводилося на повітрі при кімнатних температурах у постійних магнітних полях на розробленій автоматизованій установці, яка забезпечує як процеси вимірювання електричних параметрів, так і реєстрацію і первинну обробку даних, з можливістю побудови графіків часових і температурних залежностей. Вимірюваний зразок мав чотири холлівські і два струмові контакти. В якості омичних контактів використовувалися плівки срібла. Струм через зразки складав ≈ 1 мА. Магнітне поле було напрямлене перпендикулярно до поверхні плівок при індукції 1,2 Тл.

Для вимірювання коефіцієнта Зеєбека S використовувався інтегральний метод, а саме, один кінець плівки мав постійну температуру, а температуру іншого кінця змінювали. Кінці плівки приєднані до масивних мідних пластин, щоб забезпечити постійну температуру. Вимірювання температури проводили за допомогою платинових терморезисторів. Тип носіїв заряду визначено по

знаку R_H і S .

Залежності величин електропровідності σ , концентрації носіїв струму n , p , коефіцієнта Зеебека S та термоелектричної потужності $S^2\sigma$ від товщини для плівок основи сполук $PbSnAgTe$ на слюдяних підкладках представлені на рис. 1-4.

Теоретичний розрахунок для опису характеру залежності $\sigma(d)$, $n(d)$, $p(d)$ і $S(d)$ проводився з використанням засобів математичного пакета Maple 18.

II. Елементи теорії

Параметри приповерхневого шару для плівок можуть суттєво відрізнитися від об'ємних. Це зумовлено багатьма факторами: фракціюванням складу наважки, процесами післяростового дозрівання, крім того, при витримці плівок на повітрі завдяки акцепторній дії кисню, на поверхні утворюється шар збагачений носіями р-типу.

Для оцінки провідності приповерхневого шару у плівках та аналізу електричних властивостей доцільно використати двошарову модель Петріца [5]. Тонку плівку у цій моделі представляють складеною з двох шарів: приповерхневого (I) (область поверхневого заряду) завтовшки d_s , концентрація носіїв струму в якому n_s , а їх рухливість μ_s , і об'ємного (II), що характеризується аналогічними величинами: d_b , n_b , μ_b які з'єднані паралельно. Товщина плівки $d = d_s + d_b$.

У цьому випадку згідно [5]:

$$\sigma = \frac{\sigma_s d_s + \sigma_b d_b}{d}; \quad (1)$$

$$R = \frac{R_s \sigma_s^2 d_s + R_b \sigma_b^2 d_b}{(\sigma_s d_s + \sigma_b d_b)^2} d; \quad (2)$$

$$S = \frac{\sigma_s d_s S_s + \sigma_b d_b S_b}{\sigma_s d_s + \sigma_b d_b}. \quad (3)$$

За умови відомих експериментальних значень σ , R , μ та об'ємних σ_b , R_b , μ_b і d , із даних співвідношень можна наближено визначити параметри приповерхневого шару σ_s , R_s , μ_s відповідно.

III. Обговорення результатів

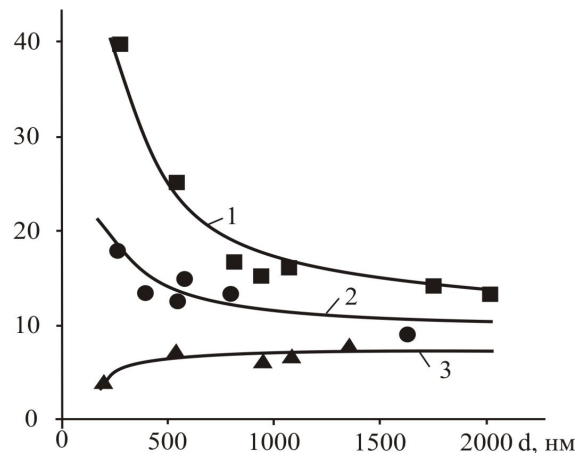
Теоретичні залежності та експериментальні дані для електропровідності σ , холлівської концентрації n , p і коефіцієнта Зеебека S_x від товщини для плівок $PbSnAgTe$ представлені на рис. 1-4. Отримані плівки характеризуються високими значеннями коефіцієнта Зеебека, який для тонких плівок досягає ~ 300 мкВ/К.

Із рис.1 видно, що провідність зі збільшенням товщини d плівки, має різну поведінку для різних складів: для $Pb_{14}Sn_4Ag_2Te_{20}$ та $Pb_{16}Sn_2Ag_2Te_{20}$ провідність суттєво спадає з виходом на насичення при $d \approx 500$ нм, а для $Pb_{18}Ag_2Te_{20}$ – навпаки. У даному випадку суттєвими є ефекти, пов'язані з поверхнею конденсату, які зі зростанням товщини стають

незначними.

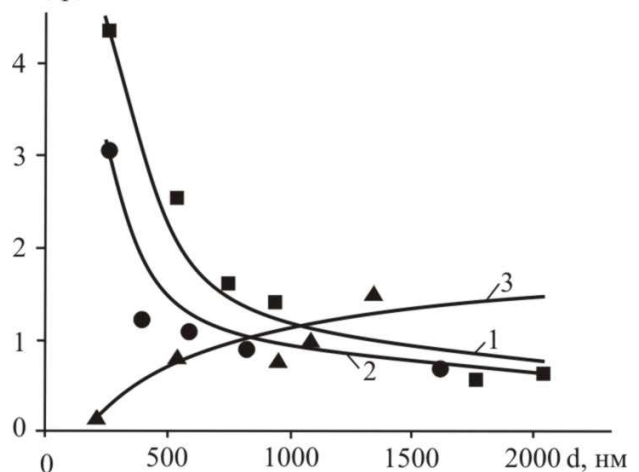
На рис. 2 наведено залежність холлівської концентрації носіїв струму n , p від товщини плівок. Досліджувані склади мають різний тип провідності: $Pb_{14}Sn_4Ag_2Te_{20}$ і $Pb_{16}Sn_2Ag_2Te_{20}$ – р-тип, $Pb_{18}Ag_2Te_{20}$ – n-тип. Це підтверджують вимірювання коефіцієнта Зеебека S (рис.3). Домішка срібла у плюмбум телуриді проявляє слабку акцепторну дію [6]. Це підтверджується тим, що для зразків $Pb_{18}Ag_2Te_{20}$ електропровідність є меншою в порівнянні з плівками чистого $PbTe$ на слюді $\sigma \sim 130$ Ом⁻¹см⁻¹ [7], але переходу в р-тип не відбувається. При введенні Sn отримуємо р-тип провідності. Причому, при збільшенні вмісту стануму, концентрація носіїв струму зростає (рис. 3, криві 1 і 2).

σ , Ом⁻¹см⁻¹

Fig.1. Dependence of conductivity σ from the thickness of the film: ■, 1 – $Pb_{14}Sn_4Ag_2Te_{20}$; ●, 2 – $Pb_{16}Sn_2Ag_2Te_{20}$; ▲, 3 – $Pb_{18}Ag_2Te_{20}$. on fresh chips (1000) of mica-muscovite. Points - experiment, solid lines - calculation according to Petritz model.

$n, p, 10^{18}$ см⁻³

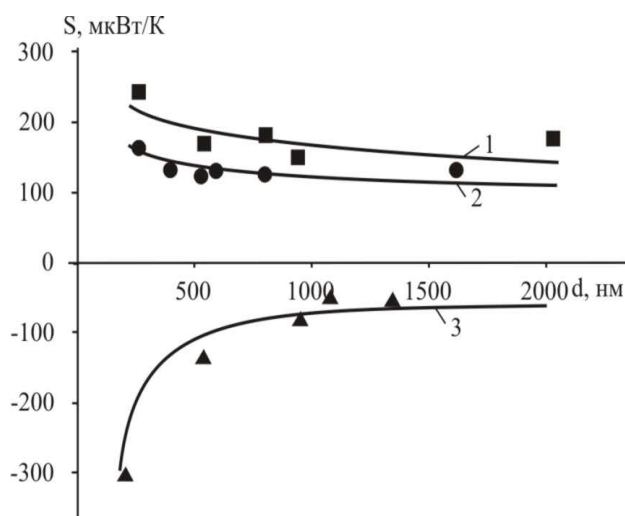
Fig.2. Dependence of Hall concentration n , p from the thickness of the film:

■, 1 – $Pb_{14}Sn_4Ag_2Te_{20}$; ●, 2 – $Pb_{16}Sn_2Ag_2Te_{20}$; ▲, 3 – $Pb_{18}Ag_2Te_{20}$. on fresh chips (1000) of mica-muscovite. Points - experiment, solid lines - calculation according to Petritz model.

Для плівок на основі $Pb_{14}Sn_4Ag_2Te_{20}$ і $Pb_{16}Sn_2Ag_2Te_{20}$ концентрація дірок зі зменшенням товщини плівок зростає у декілька разів. А для плівок на основі $Pb_{18}Ag_2Te_{20}$ концентрація електронів зі зменшенням товщини плівок незначно спадає. Зміна концентрації носіїв пов'язана із акцепторною дією кисню, який зв'язує частину електронів провідності у матеріалі n-типу і створює додаткові дірки у матеріалі p-типу. Однак, незважаючи на вплив кисню конденсати на основі $Pb_{18}Ag_2Te_{20}$ залишаються n-типу провідності. Слід зазначити, що вклад поверхневого окисленого шару залежить від товщини плівки: чим більша товщина плівки, тим він менший.

Зростання коефіцієнта Зеебека (рис. 3.) зі зменшенням товщини спостерігалось для плівок всіх досліджуваних складів. Для товстих плівок ($d > 500$ нм) він практично не залежить від товщини і є більшим для плівок $Pb_{14}Sn_4Ag_2Te_{20}$. Для тонких плівок коефіцієнт Зеебека дещо більший і досягає значень 250 мкВ/К.

Термоелектрична потужність $S^2\sigma$ зростає зі зменшенням товщини (рис.4) для всіх досліджуваних складів. Причому вона є найбільшою для плівок складу $Pb_{14}Sn_4Ag_2Te_{20}$ за рахунок високих значень коефіцієнта Зеебека.

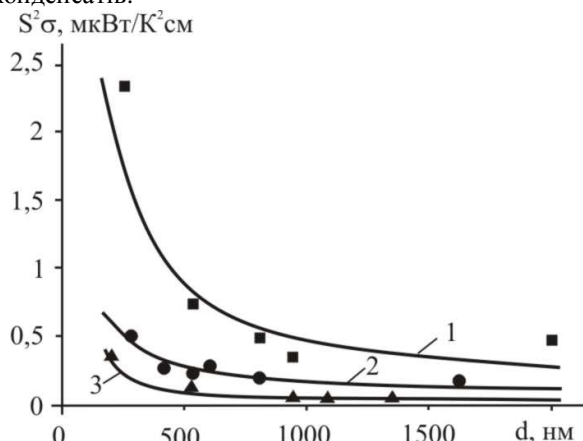
Fig.3. Dependence of Seebeck coefficient S from the thickness of the film:
 ■, 1 – $Pb_{14}Sn_4Ag_2Te_{20}$; ●, 2 – $Pb_{16}Sn_2Ag_2Te_{20}$; ▲, 3 – $Pb_{18}Ag_2Te_{20}$. on fresh chips (1000) of mica-muscovite. Points - experiment, solid lines - calculation according to Petritz model.

Зауважимо, що для масивних зразків, з яких було отримано плівки, матеріал складу $Pb_{14}Sn_4Ag_2Te_{20}$ володів найменшою теплопровідністю. Це дає можливість припустити що плівки на основі даного хімічного складу характеризуватимуться високою термоелектричною добротністю ($ZT = S^2\sigma/\kappa$). А отже, плівки на основі $Pb_{14}Sn_4Ag_2Te_{20}$ можуть бути використані в якості p-віток високоефективних термоелектричних перетворювачів енергії.

Параметри приповерхневого шару, оцінені згідно моделі Петріца, наведені в таблиці. Видно, що

розраховані криві задовільно описують експериментально отримані результати (рис. 1-4) за визначених значень приповерхневих електричних параметрів d_s , σ_s , R_s , n_s , μ_s (табл.).

Важливо відзначити, що концентрація електронів приповерхневого шару n_s на порядок менша за об'ємну для зразків на основі сполук $Pb_{18}Ag_2Te_{20}$. Але концентрація дірок приповерхневого шару p_s на порядок більша за об'ємну для зразків на основі $Pb_{14}Sn_4Ag_2Te_{20}$ та $Pb_{16}Sn_2Ag_2Te_{20}$. Це пов'язано з процесом адсорбції кисню вільною поверхнею конденсатів.

Fig.4. Dependence of thermoelectric power $S^2\sigma$ from the thickness of the film:

■, 1 – $Pb_{14}Sn_4Ag_2Te_{20}$; ●, 2 – $Pb_{16}Sn_2Ag_2Te_{20}$; ▲, 3 – $Pb_{18}Ag_2Te_{20}$. on fresh chips (1000) of mica-muscovite. Points - experiment, solid lines - calculation according to Petritz model.

Товщини приповерхневого окисленого шару d_s є майже однаковими для всіх складів. Поверхневі значення питомої електропровідності та коефіцієнта Зеебека є значно більшими ніж аналогічні параметри для об'ємного шару для плівок на основі $Pb_{14}Sn_4Ag_2Te_{20}$ і $Pb_{16}Sn_2Ag_2Te_{20}$. За рахунок цього спостерігаються високі значення питомої термоелектричної потужності ($S^2\sigma \approx 2,5$ мкВт/К²см).

Table

The parameters of the surface layer (s) and bulk (b) for films are calculated according to a two-layer Petritz model.

Параметри	$Pb_{16}Sn_2-$ Ag_2Te_{20}	$Pb_{14}Sn_4-$ Ag_2Te_{20}	$Pb_{18}Ag_2Te_{20}$
Тип провідності	p-тип	p-тип	n-тип
d_s , нм	180	195	190
σ_s , Ом ⁻¹ см ⁻¹	23	48	3,8
σ_b , Ом ⁻¹ см ⁻¹	9	10	7,7
R_s , см ³ Кл ⁻¹	1,1	1	-42
R_b , см ³ Кл ⁻¹	12	14	-3,2
n_s, p_s см ⁻³	$5,7 \cdot 10^{18}$	$6,2 \cdot 10^{18}$	$1,4 \cdot 10^{17}$
n_b, p_b см ⁻³	$5,2 \cdot 10^{17}$	$4,5 \cdot 10^{17}$	$1,9 \cdot 10^{18}$
μ_s , см ² В ⁻¹ с ⁻¹	25,3	48	159,6
μ_b , см ² В ⁻¹ с ⁻¹	108	140	24,64
S_s , мкВ/К	170	220	-311
S_b , мкВ/К	95	103	-48

Висновки

1. Досліджено термоелектричні властивості тонких плівок на основі сполук $Pb_{14}Sn_4Ag_2Te_{20}$, $Pb_{16}Sn_2Ag_2Te_{20}$ та $Pb_{18}Ag_2Te_{20}$ отриманих на слюдяних підкладках.

2. З використанням моделі Петріца визначено термоелектричні параметри приповерхневого шару, які відрізняються більшим значенням від об'ємних величиною концентрації носіїв, питомою електропровідністю, коефіцієнтом Зеебека.

3. Показано, що конденсати товщиною $d < 500$ нм характеризуються покращеними термоелектричними властивостями. Крім того, тонкі

плівки на основі сполук $Pb_{14}Sn_4Ag_2Te_{20}$ мають найвищу питому термоелектричну добротність порівняно з іншими досліджуваними складами.

Робота виконана згідно комплексного наукового проекту МОН України (державний реєстраційний номер 0115U002303).

Дзундза Б.С. – кандидат фізико-математичних наук, старший науковий співробітник;

Костюк О. Б. – аспірант кафедри фізики і хімії твердого тіла;

Маковишин В.І. – аспірант кафедри фізики і хімії твердого тіла;

- [1] D.M. Freik, I.S.I. Mudryi, I.V. Gorichok, R.O. Dzumedzey, O.S. Krynytskyi, T.S. Lyuba, Ukr. J. Phys. 59(7), 706 (2014)
- [2] V.M. Shperun, D.M. Freyik, R.I. Zapukhlyak, Termoelektryka telurydu svyntsyu ta yoho analogiv (Play, Ivano-Frankivsk, 2000).
- [3] U.P. Khairnar, S.S. Behere, and P.H. Pawar, Journal of Chemical, Biological and Physical Sciences 2(3), 1529 (2012).
- [4] H. Wang et al., Appl. Phys. Lett. 88, 092104 (2006).
- [5] R.L. Petritz. Phis. Rev. (110), 1254 (1958).
- [6] M.A. Lop"yanko, S.I. Mudryy, S.V. Optanasyuk, T.O. Semko, T.S. Lyuba, H.D. Mateyik, I.V. Horichok, Ya.S. Yavors'kyi, FKhTT 17(2), 193 (2016).
- [7] M.A. Ruvins'kyi, O.B. Kostyuk, B.S. Dzundza, Nano- i elektronna fizyka 8(2), 02051 (2016).

B.S. Dzundza, O.B. Kostyuk, V.I. Makovyshyn

The Thickness Dependence of Thermoelectric Parameters of thin Films Based on Compounds LAST

Vasyl Stefanyk Precarpathian University, Shevchenko Str., 57, Ivano-Frankivsk, 76018, Ukraine, e-mail: fcss@pu.if.ua

The thermoelectric properties of thin films based on compounds $PbSnAgTe$, obtained by condensation of vapor on the high vacuum on mica substrate are researched. Based on a two-layer model Petrits are founded electrical parameters of surface layers. It is shown that condensates thickness $d < 500$ nm are characterized by improved thermoelectric properties.

Keywords: size effect, thin film, lead telluride, thermoelectric properties.